УДК 01(100):[01:331-027.543]](045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2020.10(291).3-11

Микола Сенченко,
директор Книжкової палати України, професор,
e-mail: director@ukrbook.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7445-5185

Всесвітня бібліографія та міжнародна бібліографічна співпраця

У статті розглянуто основні тенденції розвитку всесвітньої бібліографічної співпраці, діяльність Бібліографічної секції ІФЛА, що регламентує міжнародну й національну бібліографію. Наведено стислу історичну довідку щодо аспектів зародження міжнародної бібліографії й висвітлено специфіку укладання перших бібліографічних покажчиків, як-от "Загальна бібліотека", "Море книг", "Загальний європейський лексикон книг" та інших.

Становлення міжнародної бібліографічної співпраці як одного з напрямів бібліографічної діяльності загалом припадає на другу половину XIX ст., що було пов'язано з інтенсивним розвитком видавничої справи і, як наслідок, збільшенням випуску друкарської продукції, а також зі створенням у багатьох країнах світу національних бібліографічних і бібліотечних товариств.

Наголошено на вагомому значенні для розвитку бібліографії й міжнародної бібліографічної співпраці діяльності Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), а також Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій та установ (ІФЛА).

Увагу акцентовано на історії формування всесвітньої бібліографії, організаційних і технологічних проблемах бібліографічного оформлення електронних мережевих ресурсів.

Ключові слова: *всесвітня бібліографія; бібліографічні центри; бібліотечно-бібліографічні процеси; автоматизовані інформаційні системи*

Постановка проблеми. Сьогодні гостро постало питання відродження національної економіки, науки й культури, через що зростає роль співпраці в межах всесвітньої бібліографії національних бібліографічних центрів. Водночас національна бібліографія є не тільки показником інтелектуального та наукового потенціалу держави, а й засобом обміну дослідницькими досягненнями у сферах науки, освіти й культури.

Важливим аспектом, що характеризує сучасний стан міжнародної бібліографії, є високий рівень комп'ютеризації бібліотечно-бібліографічних процесів, створення регіональних і міждержавних бібліотечно-бібліографічних автоматизованих інформаційних систем, що становлять фундамент глобального обміну бібліографічними даними. Цей базис дає змогу формувати та використовувати міжнародні автоматизовані бібліографічні системи для пошуку релевантної інформації в різних країнах світу.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Питанням всесвітньої бібліографії присвячено низку публікацій вітчизняних і закордонних авторів [1—5], проте ці праці здебільшого застарілі й не враховують нових реалій, зокрема специфіки реєстрації електронних і мережевих публікацій, що й становить **актуальність** пропонованої розвідки.

Мета статті — дослідження розвитку всесвітньої бібліографії в історичному зрізі та в добу цифрових технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз літературних джерел свідчить, що термін "всесвітня бібліографія" вживають, по-перше, на позначення бібліографічних покажчиків із міжнародним охопленням документів; по-друге — на позначення міжнародної бібліографічної співпраці.

Коротка історична довідка

Своєю появою термін "всесвітня", або "міжнародна бібліографія" зобов'язаний швейцарському вченому К. Геснерові (1516—1565) — філологу, лікарю, зоологу, ботаніку й, нарешті, бібліографу. Йому належить чотиритомна "Загальна бібліотека" (Bibliotheca universalis… Цюрих, 1545—1555), що є ґрунтовним бібліографічним покажчиком авторів та їхніх творів латинською, грецькою та єврейською мовами. У вступі до покажчика К. Геснер пояснює причини, що спонукали його взятися за цю грандіозну працю: "Усе в житті може загинути. Загинула найбагатша бібліотека стародавнього світу — Александрійська. Від багатьох великих творів античності до нас дійшли тільки назви. Нещодавно загинула чудова бібліотека угорського короля Матвія Корвина. Якщо загинуть ті знання, котрі набули сучасники, людство опуститься до рівня дикунів…". Ці міркування й змусили К. Геснера зафіксувати всі відомості про літературу, котрі він спромігся зібрати.

Джерелами для підготовки каталогу, як зауважував укладач, слугували найбільші бібліотеки Рима, Болоньї й Венеції, а також праці Ієроніма Стридонського, Геннадія Массилійського, Іоанна Триттенгемського та їхніх послідовників.

Загалом "Бібліотека" К. Геснера містить відомості про 15 тис. книг, що належать майже 5 тис. авторів від прадавніх часів до середини XVI ст. Значну частину описів супроводжують докладні анотації. Відомості про твори видатних авторів (насамперед античних) охоплюють зміст чи цитати з текстів, а в окремих випадках — і сучасні оцінки певних праць і творчості загалом. Бібліографічному спискові праць кожного автора передує стисла біографічна довідка. Понад 12 тис. книг систематизовано за розлогою схемою й забезпечено предметним покажчиком.

© Сенченко М., 2020

Кількість літератури, виданої наступного, XVII, ст., значно зросла, а потреба її бібліографічного віддзеркалення сприяла створенню "Моря книг" (Mare Magnum) — міжнародного покажчика, що його підготував флорентійський ерудит Ф. Маручеллі. На думку К. Р. Сімона, видання являло собою "неозорий хаос різнорідних описів і посилань, уміщених у шість тисяч так само різнорідних рубрик".

У низці міжнародних репертуарів XVIII ст. особливе місце належить "Загальному європейському лексиконові книг" (Allgemeines Europaisches Bucher — Lexicon, 1742—1753), котрий уклав лейпцизький книгопродавець Т. Георгі. У чотирьох частинах покажчика акумульовано книги німецькою, латинською та французькою мовами, видані в XVI — першій половині XVIII ст. Його основу становили ярмаркові каталоги, що спричинило певні помилки й неточності, до того ж ці видання апріорі не відбивали всю друкарську продукцію Європи зазначеного періоду, а отже "Лексикон" не міг претендувати на вичерпну повноту.

Упродовж наступних століть історія світової бібліографії подібних праць не знала. Лише наприкінці XIX — у першій половині XX ст. вийшли друком перші великі покажчики з міжнародним охопленням документів. Серед передумов їх появи — зростання обсягів випуску світової друкарської продукції та інтенсивний розвиток науки. Останній чинник особливо значущий, оскільки авторами таких праць були здебільшого науковці, які прагнули за допомогою бібліографії зафіксувати й репрезентувати рівень розвитку світової науки загалом чи окремих її галузей.

Найвагомішим виданням XIX ст. став "Каталог наукових статей" (Catalogue of Scientific Papers, 1867—1902, 1914—1925), укладений Лондонським королівським товариством і розрахований на підготовленого читача-фахівця. Якщо в першій серії з шести томів розписано зміст понад 1500 журналів англійською, французькою, німецькою, італійською, шведською та голландською мовами за 1800—1863 рр., то в четвертій зафіксовано статті з наукової періодики (1884—1900) й іншими європейськими мовами (іспанською, російською, чеською, угорською, румунською тощо).

Лондонському королівському товариству також належала ідея підготовки "Міжнародного каталогу наукової літератури" (International Catalogue of Scientific Literature, 1902—1919) — поточного щорічного покажчика природничо-наукових видань. Брак фінансів змусив членів товариства звернутися до академій наук та інших наукових установ низки країн з пропозицією про спільну роботу над каталогом. Отже, кожен з учасників відповідав за підготовку бібліографічних описів книг і журналів відповідної тематики своєї країни.

За змістом "Міжнародний каталог" являв собою бібліографічний покажчик, адже охоплював праці з математики, астрономії, фізики, хімії, мінералогії, геології, географії, ботаніки, зоології, анатомії, фізіології, психології й антропології незалежно від місця й виду видання. Принципи його підготовки та організації бібліографи обговорювали на міжнародних конференціях (1896, 1898, 1900), завдяки чому було розроблено спеціальну схему класифікації (17 розділів) та інструкцію зі складання бібліографічних карток. За виконання роботи відповідали спеціально створені місцеві бюро.

Отже, "Міжнародний каталог" став першою колективною працею науковців різних держав (охоплюючи США, Японію та Мексику), у 17 галузевих серіях якої було зафіксовано книги й журнальні статті 34 країн за 1901—1919 рр.

Завдання обліку статей із наукових журналів і збірок намагалася розв'язати німецька видавнича фірма Ф. Дітріха. "Міжнародна бібліографія журнальних статей, включаючи статті зі збірок" (Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur mit Einschluss von Sammelwerken) побачила світ 1896 р. як "Бібліографія німецької журнальної літератури" (Bibliographie der Deutschen Zeitschriftenliteratur), що 1911 р. дістала підзаголовок "Серія А". А створена того самого року "Серія В" мала назву "Бібліографія іншомовної журнальної літератури" (Bibliographie der fremdsprachigen Zeitschriftenliteratur). На відміну від "Міжнародного каталогу", покажчик Ф. Дітріха мав вужчі географічні рамки. У виданні реєстрували переважно німецькомовні журнали й, меншою мірою, наукову періодику італійською, англійською, французькою та голландською мовами. І це не дивно, адже завдання всесвітнього охоплення літератури зусиллями лише однієї видавничої фірми навряд чи можна було реалізувати в повному обсязі.

Такі проблеми притаманні й "Міжнародному покажчику до періодичних видань" (International Index to Periodicals Devoted Chiefly to the Humanities and Science), уперше опублікованому 1913 р. американською фірмою Х. Вілсона. Міжнародний статус видання також доволі умовний, оскільки його основне джерело становила американська наукова періодика, а іноземну частину — здебільшого англійські книжки. Нині покажчик виходить щороку навесні під назвою "Покажчик соціальних і суспільних наук" (Social Sciences Humanities Index) і містить записи на понад 200 журналів наукового змісту США й Великої Британії.

У 1932 р. у видавництві Р. Р. Баукера побачило світ перше видання "Міжнародного довідника періодики Улрік" (Ulrich's International Periodicals Directory), котре підготувала завідувач відділу періодики Нью-Йоркської публічної бібліотеки К. Улрік. На відміну від попередніх, "Улрік" (як зазвичай називають покажчик) не розписує змісту журналів, збірок та інших періодичних і продовжуваних видань, а надає лише їх систематизований бібліографічний перелік, не обмежуючись рамками певної галузі знання. У першому виданні було враховано майже шість тис. назв переважно американських журналів. З часом географічні межі обліку розширювалися, змінювалися структура й наповнення тематичних рубрик. Видання останніх років складаються з п'яти томів і охоплюють відомості про понад 170 тис. назв серіальних (періодичних, таких, що тривають, і серійних) видань із 200 країн. Від 32 видання (1993—1994) до покажчика журналів додали окремий том із газет. Якщо в перші десяти-

ліття каталог виходив раз на два-три роки, то нині в оновленому й актуалізованому форматі — щорічно. Разом із бібліографічною інформацією користувачеві надають поштові й електронні адреси, номери телефонів і факсів. Версію "Ulrich's Plus" на CD-ROM оновлюють щоквартально, в онлайн-режимі — щомісячно. Пошук видань в електронних версіях здійснюється за 24 ознаками і 2569 предметними рубриками.

До бібліографічних видань із міжнародним охопленням іноді відносять і заснований 1898 р. американським видавцем Х. Вілсоном "Кумулятивний покажчик книг" (Cumulative Book Index, CBI), що від 1929 р. має підзаголовок "Світовий покажчик книг англійською мовою". Слід мати на увазі, що, хоча він і відбиває видавничу продукцію багатьох країн, проте облік обмежено лише виданнями англійською мовою. Це зауваження стосується й бібліотечних каталогів найбільших бібліотек світу, котрі закордонні автори відносять до міжнародних бібліографічних репертуарів. Така класифікація бібліотечних каталогів правильна лише з погляду того, що у фондах національних та інших великих бібліотек наявні видання, випущені в різних країнах світу та в різні історичні періоди. Однак жодна бібліотека не має й не може мати у фондах вичерпного та повного репертуару світової видавничої (друкарської й іншої) продукції. Будь-яка національна, спеціалізована чи університетська бібліотека комплектує фонди, керуючись певними принципами. Природно, що формування фонду зарубіжних видань є однією з функцій бібліотеки, але не пріоритетною. Крім того, бібліотечні каталоги створюють для якнайповнішого забезпечення запитів читачів та ефективного використання бібліотечних ресурсів, тому називати їх бібліографічними репертуарами з міжнародним охопленням можна вельми умовно. Водночас варто враховувати, що бібліотечні каталоги — надзвичайно вагоме джерело повного бібліографічного опису документів і бібліографічної інформації про їх місцезнаходження. З огляду на це, було започатковано проєкт зі створення міжнародного "Каталогу коротких заголовків інкунабул" (The Incunable Short Title Cataloque, ISTC), ініціатором якого стала Британська бібліотека (1980). Пізніше до його укладання долучилися й інші великі бібліотеки, що відповідають за підготовку своїх національних розділів [2].

Отже, цілком очевидною та вагомою умовою підготовки міжнародних бібліографічних покажчиків є ефективна співпраця національних бібліотечних, бібліографічних та інших інформаційних установ держав світу, що й віддзеркалює зміст другої дефініції поняття "всесвітня бібліографія". Особливої актуальності міжнародна бібліографічна співпраця набула останніми десятиліттями XX ст. завдяки значному розвитку книговиробництва й інформаційних технологій.

Зародження міжнародної бібліографічної співпраці

Становлення міжнародної бібліографічної співпраці як одного з напрямів бібліографічної діяльності відбулося у другій половині XIX ст. і було зумовлено інтенсивним розвитком видавничої справи та, як наслідок, зростанням обсягів випуску друкарської продукції й створенням у багатьох країнах світу національних бібліографічних і бібліотечних товариств. Не менш важливою обставиною є і прогрес ключових галузей наукового знання, про що свідчить низка вагомих відкриттів того періоду, що скерували подальший розвиток світової науки.

В історії міжнародної бібліографічної співпраці умовно виокремимо два етапи: 1) створення перших міжнародних бібліографічних організацій і формування фундаментальних принципів міжнародної бібліографічної співпраці (кінець XIX ст. — 1939 р.); 2) подальший розвиток основ міжнародної бібліографічної співпраці, розроблення її правових, методологічних і методичних засад (від 1945 р.).

Цілком упевнено можна зробити висновок, що завдяки діяльності Лондонського королівського товариства зі створення "Міжнародного каталогу наукової літератури" було закладено основи міжнародної бібліографічної співпраці. Проте, мабуть, найбільш значущою подією кінця XIX ст. стало заснування у Брюсселі Міжнародного бібліографічного інституту (МБІ) (Institut International de Bibliographie, 1895) за ініціативою П. Отле й А. Лафонтена. Організації МБІ передувала міжнародна бібліографічна конференція, на якій і було ухвалено рішення про створення "особливого приватного вченого товариства" для вивчення "питань, що стосуються бібліографії, представництва бібліографічних інтересів і розвитку міжнародної бібліографії" [1; 2].

Науково-бібліографічна діяльність МБІ відбувалася у трьох основних напрямах:

— розроблення й створення міжнародної Універсальної десяткової класифікації (УДК);

— розроблення міжнародних правил каталогізації;

— складання Універсального бібліографічного репертуару (УБР), що став першим значним міжнародним бібліографічним проєктом.

Мету УБР (Repertoire Bibliographique Universel) розробники вбачали у віддзеркаленні всієї друкарської продукції, виданої у світі від зародження книгодрукування до початку XX ст. Результатом реалізації програми мало стати світове зведення видань, розташованих в алфавітному й систематичному порядку. Ще на засновницькій конференції (1895) було сформульовано вимоги до складання репертуару: "…Рухливість (картковий варіант); систематична організація каталогу (на основі переробленої Десяткової класифікації американського бібліографа М. Дьюї); міжнародність і офіційність цієї діяльності". Крім того, учасники конференції наголосили на потребі введення в усіх країнах однакового законодавства про обов'язковий примірник і правил його надсилання до спеціально створених офіційних установ.

Розпочинаючи роботу над УБР, розробники сподівалися, що його підготовка потребує не більше п'яти років. На початок Першої світової війни було

зареєстровано майже 17 млн бібліографічних описів, упорядкованих у кілька великих картотек: основний репертуар книг і статей в алфавітному і систематичному порядку; так званий документаційний репертуар, що містив відомості про графічні документи (карти, ноти, креслення, образотворчу продукцію); "побічні" репертуари (бібліографічна термінологія, матеріали щодо Десяткової класифікації й бібліотечної справи тощо). І тоді ж "стала очевидною утопічність цієї ідеї — силами МБІ створити репертуар усієї світової друкарської продукції за 4,5 століття, тоді як у багатьох країнах ще не було підбито підсумків національної видавничої діяльності". Отже, головним результатом діяльності МБІ стало усвідомлення, що підготовку й випуск міжнародних бібліографічних покажчиків неможливо здійснити без участі бібліотечно-бібліографічних установ усіх країн, без створення міжнародних координаційних центрів та уніфікованої методологічної бази бібліографії.

Розв'язання зазначених проблем стало змістом основних напрямів діяльності МБІ, зусиллями й за участю якого в період до початку Першої світової війни було проведено кілька великих міжнародних нарад, присвячених проблемам бібліографії. У 1908 р. відбулася Міжнародна конференція з бібліографії та документації, учасники якої порушили питання про започаткування при МБІ відділу універсальної документації та перейменування організації на Міжнародний інститут бібліографії та документації. У 1910 р. МБІ організував Міжнародний конгрес з бібліографії та документації.

На жаль, політична ситуація в Європі та фінансові проблеми МБІ не дали змоги завершити визначені завдання. На Міжнародному конгресі бібліотекарів і бібліофілів (1923) П. Отле, продовжуючи боротися за реалізацію проєкту УБР, вніс пропозицію про підготовку в усіх країнах національних репертуарів як єдино можливої бази для його успішного завершення. Науковець домігся, аби Ліга націй офіційно визнала УБР зведеним каталогом національних репертуарів друкарської продукції. Проте й це не врятувало ситуацію: 1931 р. відділ документації МБІ реорганізовано в Міжнародний інститут документації, на основі якого 1938 р. створено Міжнародну федерацію документації (Federation Informational de Documentation, FID).

У період між двома світовими війнами було започатковано 15 міжнародних бібліотечно-бібліографічних організацій, у тому числі Міжнародну федерацію бібліотечних асоціацій (ІФЛА) (The International Federation of Library Associations, IFLA). Уперше з пропозицією про потребу її створення виступили члени Асоціації французьких бібліотекарів на Міжнародному бібліотечному конгресі у Празі (1926). Згодом було проведено кілька нарад, учасники яких обговорювали організаційні та фінансові питання. У 1927 р. на 50-й щорічній конференції Бібліотечної асоціації Великої Британії в Единбурзі засновано Міжнародний бібліотечний і бібліографічний комітет та затверджено програму його діяльності й статут. У 1929 р. на його основі, згідно з постановою І Міжнародного конгресу бібліотекарів і бібліографів, засновано ІФЛА. Її найважливіша функція полягала в організації загального форуму, де бібліотекарі різних країн обмінювалися б ідеями та досвідом, обговорювали актуальні питання, налагоджували контакти.

Спочатку діяльність ІФЛА охоплювала здебільшого європейський і трансатлантичний регіони. У 1930-ті рр. до організації долучилися Китай, Індія, Японія, Мексика, Філіппіни, Єгипет і Палестина, що значно розширило сферу її діяльності в напрямі поглиблення міжнародного взаєморозуміння й інтелектуальної та культурної взаємодії.

Для наступного етапу міжнародної бібліографічної співпраці, що розпочався після Другої світової війни, характерне значне розширення контактів між країнами. Було відновлено діяльність багатьох бібліотечно-бібліографічних організацій, а також створено нові, що відбивали інтереси певних регіонів, як-от: "Скандинавська асоціація бібліотекарів наукових бібліотек" (1947), "Європейський центр документації та інформації" (1952), "Міжамериканська асоціація бібліотекарів і документалістів у галузі сільського господарства" (1953), "Федерація бібліотечних асоціацій Азії" та "Міжнародна асоціація розвитку центрів документації, бібліотек і архівів в Африці" (1957), "Міжнародний центр документації з соціальних та економічних питань країн Африки" (1961) та інші.

Створення Організації Об'єднаних Націй із питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)

Вагоме значення для розвитку бібліографії та міжнародної бібліографічної співпраці мало створення в листопаді 1945 р. Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO). Ця міжурядова організація діяла на основі статуту й концентрувала зусилля на збереженні культурної та духовної спадщини людства — книг, витворів мистецтва й пам'яток історичного та наукового значення. У галузі бібліографії ЮНЕСКО виконує координувальну функцію, за її сприяння випускається низка міжнародних галузевих і тематичних бібліографічних покажчиків. Серед журналів, що видає організація, виокремимо бюлетень чотирма мовами "Новини бібліографії, документації і термінології".

Серйозні зміни відбувалися і в діяльності ІФЛА. У повоєнні роки значно розширилася географія учасників, що було пов'язано з коригуванням усіх напрямів роботи, переглядом питань організаційного, адміністративного й професійного характеру. Нині ІФЛА налічує понад 1500 членів зі 140 країн.

На 42-й сесії (1976) ухвалено новий статут, а організація дістала розширену назву — *Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій і установ*. Згідно зі ст. 2 статуту, ІФЛА є незалежною міжнародною неурядовою некомерційною асоціацією, завдання якої полягають у тому, щоб сприяти розвитку міжнародного взаєморозуміння, співпраці, проведенню дис-

кусій, досліджень і розробок в усіх галузях бібліотечної справи, охоплюючи бібліографію, інформаційну діяльність і підготовку кадрів. Ефективність професійних дій ІФЛА, спрямованих на розв'язання поставлених завдань, безпосередньо залежить від співпраці й участі її членів і філій, а також від організаційної структури. Робота ІФЛА відбувається в секціях: 35 секцій і 10 круглих столів згруповано у 8 відділів, що формуються відповідно до типів бібліотек.

Кількість і завдання секцій постійно корегують залежно від спектра поточних проблем. Діяльністю з реалізації основних програм ІФЛА керує Професійне бюро, а управління політикою та ресурсами здійснює Виконавче бюро. Для розв'язання найактуальніших питань Професійне бюро уповноважено створювати так звані робочі групи, що після дворічного періоду можуть бути розформовані чи реорганізовані в круглі столи.

За роки функціонування ІФЛА придбала почесне право представляти інтереси світової бібліотечно-бібліографічної спільноти й виступати від її імені. ІФЛА має консультативний статус "А" (найвища класифікація) при ЮНЕСКО. Це означає, що ЮНЕСКО, зокрема відділ Загальної інформаційної програми, а в окремих випадках й інші відділи, консультуються з ІФЛА під час підготовки міжнародних чи регіональних програм, що перебувають в її компетенції. У межах консультативних відносин ЮНЕСКО вдається до допомоги ІФЛА, укладаючи з нею угоди про проведення наукових досліджень та організацію семінарів і нарад.

Після консультацій з експертами різних країн, вивчення діяльності й аналізу документації про інформаційні центри сформовано концепцію програми Всесвітньої системи наукової інформації (Universal System for Information in Science and Technology, UNISIST) і створено Інформаційний центр UNISIST. Програма не ставить завдання організації єдиного світового інформаційного центру, а передбачає створення необхідних умов для координації та кооперації діяльності національних центрів UNISIST з метою інформування про видання наукової тематики в міжнародному масштабі.

У 1974 р. за ініціативою ЮНЕСКО відбулася Міжурядова конференція з планування національних інфраструктур документації, бібліотек і архівів, на якій було надано рекомендації щодо створення національних інформаційних систем (The National Information System, NATIS). У документах ЮНЕСКО концепцію NATIS сформульовано так: "Конкретна форма і характер національної інформаційної системи, що складається з низки підсистем, можуть бути різними, але кінцевою метою має залишатися координація всіх її елементів. Елементами, що становлять структуру NATIS, є служби, що беруть участь в інформаційному забезпеченні всіх секторів суспільства і всіх категорій споживачів. Завдання NATIS полягає в тому, щоб усі особи, залучені до політичної, економічної, наукової, просвітницької, соціальної та культурної діяльності, здобували потрібну інформацію, що підвищить суспільну корисність їхньої роботи".

Від 1975 р. у "Бюлетені ЮНЕСКО для бібліотек" введено постійний розділ "Хроніка діяльності в галузі NATIS", і від того самого року виходить спеціальний інформаційний листок "Новини NATIS". Ухвалення програм UNISIST і NATIS потребувало затвердження нової програми інформаційної діяльності ЮНЕСКО, прийнятої на Генеральній конференції 1976 р., — Загальної інформаційної програми.

У межах реалізації проєкту UNISIST 1972 р. створено Міжнародну систему даних про періодичні видання (The International Serial Data System, ISDS), мета якої — формування міжнародної бази даних про періодичні та продовжувані видання. На її основі випускають регістр періодичних видань і бюлетень нових, перейменованих і таких, що припинилися, видань. Бібліографічну інформацію надають національні центри понад 200 країн. База даних, що нині містить відомості про 600 тис. назв, щорічно поповнюється й публікується Міжнародним центром ISDS.

Вивченню стану, проблем і тенденцій розвитку як національної бібліографії, так і міжнародної бібліографічної співпраці, визначенню місця бібліографії в системі науково-технічної інформації, перспективам розвитку автоматизації бібліографічних процесів постійну увагу приділяє Бібліографічна комісія ІФЛА, організована 1965 р. Розроблення концепцій програм UNISIST і NATIS, перші дослідження використання формату MARC, створення *Міжнародного стандартного бібліографічного опису* — сукупність цих заходів дала змогу закласти фундамент проєкту нової довгострокової програми, спрямованої на формування всесвітньої системи обміну бібліографічною інформацією про всі видання, що виходять у світі, — *Універсального бібліографічного обліку* (Universal Bibliographic Control, UBC). Уперше проєкт програми обговорювали учасники 36-й сесії Ради ІФЛА (1970), а 1974 р. на конференції ІФЛА з NATIS було схвалено концепцію та програму UBC. Її мета — зробити доступними в загальноприйнятій формі основні бібліографічні дані про всі опубліковані у світі видання. Висуваючи концепцію UBC, ІФЛА запропонувала ЮНЕСКО прийняти її як основу для організації всесвітньої системи обліку та обміну бібліографічними даними.

Програма UBC спирається на два основні положення: кожна країна самостійно здатна готувати національні бібліографічні описи; міжнародні правила бібліографічного опису мають визнати всі країни. Ці тези визначають й основні напрями реалізації UBC: розвиток національної бібліографії (її проблемам було присвячено Міжнародний конгрес 1977 р.) і розроблення міжнародних бібліографічних стандартів. Система не була б такою актуальною, якби не постало вкрай важливе завдання поліпшення методів бібліографічного обліку. Виникнення нових наук не лише зумовило потребу в інформації з широкого спектра питань, а й спонукало до пошуку документів, виданих

за кордоном. Програма UBC, що припускає одноразове бібліографічне оформлення документів і подальше багаторазове й багатоаспектне використання каталожних записів, дає змогу розв'язати проблему забезпечення споживачів необхідними джерелами бібліографічної інформації.

У 1971 р. опубліковано набір правил *Міжнародний стандартний бібліографічний опис* (International Standard Bibliographic Description, ISBD), підготовлений Комісією з каталогізації ІФЛА і затверджений лише 1976 р. *Міжнародною організацією зі стандартизації* (International Standard Organization, ISO). Справжній стандарт поширювався тільки на монографічні видання (M) і був рекомендований як міжнародний зразок для розроблення відповідних національних стандартів. Отже, ISBD не є стандартом в повному розумінні, а лише рекомендаціями ІФЛА, що становлять основу національних стандартів і правил складання бібліографічних описів. Головна мета ISBD — підтримувати міжнародний обмін бібліографічними записами, забезпечити умови для їх сумісності, щоб записи, створені в одній країні, можна було вносити в бібліотечні каталоги й бібліографічні покажчики іншої; сприяти перекладу бібліографічних записів у машиночитній формі.

Спроби використовувати ISBD (M) для опису інших видів видань спонукали до створення робочих груп із розроблення нових спеціалізованих ISBD. Як результат, 1977 р. оприлюднено ISBD (NBM) — для некнижкових матеріалів (Non-book Materials); ISBD (S) — для серіальних видань (Serials); ISBD (CM) — для картографічних видань (Card-materials); ISBD (G) — загальний (General), або генеральний, стандартний, бібліографічний опис. Після схвалення стандартних описів Міжнародним конгресом (1977) настав новий етап у реалізації програми UBC — робота з їх впровадження, подальшого вдосконалення й актуалізації, що є обов'язковою умовою розвитку сучасної практики національного поточного бібліографічного обліку.

На 51-й сесії ІФЛА (Чикаго, 1985) повідомлялося, що раніше затверджені правила ISBD для книг, серіальных видань, некнижкових матеріалів і картографічних видань переглянуто. Наступними роками тривала роботу з підготовки правил ISBD для нотних видань (Printed Music) — ISBD (PM); комп'ютерних файлів (Computer Files) — ISBD (CF); антикварних книг (Antiqwarian — від 1801 р.) — ISBD (A); складових частин документів (Component Parts) — ISBD (CP). Учасники 64-ої сесії ІФЛА (Амстердам, 1998) обговорювали правила каталогізації електронних видань і видань на CD-ROM, за результатами яких було розроблено міжнародні рекомендації щодо бібліографічного опису електронних ресурсів (Electronic Resources) — ISBD (ER).

До теперішнього часу ІФЛА підготувала новий проєкт ISBD (CR) — ISBD for Serials and Other Continuing Resources — опис серіальних та інших продовжуваних видань (ресурсів) замість ISBD (S). Триває робота над новим варіантом ISBD (M), що передбачає зміну статусу окремих бібліографічних елементів і скорочення обов'язкових у бік факультативних. У мінливих умовах останнього десятиліття пріоритетним принципом міжнародного стандартного бібліографічного опису є подання відомостей у тій формі, як їх наведено в документі (об'єкті опису). Обміну думками й дискусіям, присвяченим організації та структурі бібліографічного опису, значну увагу приділено на шпальтах "Журналу ІФЛА" (IFLA Journal), що регулярно публікує доповіді та звіти з перегляду ISBD.

Одним з обов'язкових елементів бібліографічного опису є міжнародні стандартні номери, затверджені на початку 1970-х рр. ISO. Це *Міжнародний стандартний номер книги* (International Standard Book Number, ISBN) і *Міжнародний стандартний номер серіальних видань* (International Standard Serial Number, ISSN), що дало змогу вдосконалити облік видань і контроль за їх рухом, підвищити ефективність оформлення й виконання замовлень, оптимізувати обмін бібліографічною інформацією між національними бібліографічними агентствами, бібліотеками, видавничими й книготорговими фірмами, прискорити пошук бібліографічних відомостей в автоматизованих базах даних.

Уперше стандартні номери розпочали використовувати в книжковій торгівлі Великої Британії наприкінці 1960-х рр. Вони складалися з префіксів (номерів) видавництв і порядкових номерів книги. Сучасного формату ISBN набув лише 1971 р.

Згідно із затвердженими правилами, ISBN друкується на обкладинці видання чи на звороті титульного аркуша. *Міжнародний стандартний номер книги*, наданий кожному виданню, є унікальним, це обов'язковий елемент національного бібліографічного опису.

До серіальних видань у міжнародній практиці відносять періодичні, продовжувані та серійні видання, кожному з яких привласнюють ISSN.

За надання ISBN і ISSN відповідають Міжнародне агентство ISBN і Міжнародне агентство ISSN, що виділяють країнам відповідні ідентифікатори, контролюють правильність складання номерів, пропагують систему стандартної нумерації. В межах країни ці функції виконують національні агентства. У другій половині 1980-х рр. ISBN було трансформовано в штриховий код (barcode), що містить набір цифр, індивідуальний для кожного видання. Спочатку штриховий код створював додаткові труднощі під час обліку книжок, а наразі містить тільки ідентифікатори ISBN.

На одній із нарад, що відбулися наприкінці 1980-х рр., — *Міжнародній нараді зі стандартної нумерації* (Західний Берлін) — учасники порушили питання про введення міжнародної стандартної нумерації для нотно-музичної видавничої продукції й привласнення всім відповідним виданням *Міжнародного стандартного номера нотних видань* (International Standard Musical Number, ISMN). Слід врахо-

вувати, що музичні та нотні видання у світовій видавничій практиці випускає обмежена кількість видавництв.

Головною умовою ефективного обміну бібліографічними відомостями на машиночитних носіях є уніфікація процесів, пов'язаних із відбором, введенням, зберіганням і трансляцією цієї інформації. Нині в багатьох країнах для підготовки машиночитних версій бібліографічних покажчиків використовують формат MARC (Machine-Readable Cataloguing — машиночитна каталогізація), розроблений наприкінці 1960-х рр. фахівцями Бібліотеки Конгресу США для організації й поширення в машиночитній формі бібліографічних відомостей, структурованих відповідно до міжнародних правил каталогізації та об'єднаних у національні й локальні бази даних. Інакше кажучи, комунікативний формат MARC — це комплекс уніфікованих вимог до організації й подання (структура, склад, зміст, форма) бібліографічних та інших даних у машиночитній формі. Спочатку як носії використовували перфокарти, перфострічки, згодом — магнітні стрічки, й лише від середини 1970-х рр. — електронні носії інформації.

На першому етапі формат MARC був призначений для переведення в машиночитну форму бібліографічних відомостей лише про книги. Проте його структура давала змогу складати машинні описи й на решту видів друкарської продукції. Ці переваги зумовили швидке поширення формату як у США, так і за кордоном. Уже 1971 р. *Американський національний інститут стандартів* затвердив формат MARC як національний, а 1973 р. на його основі було затверджено міжнародний стандарт структури машиночитного бібліографічного запису — ІСО 2709—1973.

Популярність формату MARC як уніфікованої автоматизованої мови бібліографічних записів сприяла тому, що впродовж 1970—1980-х рр. було розроблено версії, що враховують орфографічні, стилістичні й інші особливості різних мов: CANMARC (Канада), UKMARK або BLMARC (Велика Британія), FINMARC (Фінляндія), AUSMARC (Австрія), MAB (Німеччина), ANNAMARC (Італія). Одночасно постала проблема сумісності всіх лінгвістичних варіантів і розроблення єдиного ключового формату, котрим став *Міжнародний комунікативний формат* UNIMARC (Universal MARC). Його основним призначенням є забезпечення міжнародного обміну бібліографічними даними в машиночитній/електронній формі між національними бібліографічними агентствами. UNIMARC також використовують як модель для створення нових електронних бібліографічних форматів. Завданням UNIMARC є встановлення міток, індикаторів і кодів підполів, що привласнюють бібліографічним записам в електронній формі, а також структури й наповнення формату, в якому записи та визначники їхнього змісту зберігаються на електронних носіях. UNIMARC поширюється на монографії, серіальні видання, картографічні матеріали, ноти, звукозаписи, графіку, проєкційні та відеоматеріали з резервуванням полів для комп'ютерних файлів. Міжнародний формат орієнтований на ISBD, тоді як національні враховують місцеві традиції та правила каталогізації. Наприклад, американський формат USMARC розроблено на основі Англо-американських правил каталогізації (AACR).

Досвід провідних країн свідчить, що в бібліотечно-бібліографічній практиці є відмінності між комунікативним і національним форматами. Так, Національна бібліотека Франції здійснює каталогізацію в національному форматі, а обмін бібліографічною інформацією — у форматі UNIMARC. Аналогічна ситуація і в Італії (ANNAMARC і UNIMARC), Німеччині (MAB і UNIMARC), Фінляндії (FINMARC і UNIMARC) та інших країнах. Проте така відмінність наявна не скрізь, наприклад, у США каталогізація і обмін записами відбуваються у форматі USMARC.

На 67-й сесії ІФЛА (2001) керівник програм М. Ф. Плассар оголосила про завершення перегляду формату UNIMARC з урахуванням нових умов і випуск 2002 р. значно розширеного й виправленого "Керівництва з UNIMARC".

Проблеми уніфікації та сумісності бібліографічних записів у машиночитній, а згодом і в електронній формі спонукали до створення 1967 р. у США в Огайо (штат Колумбія) єдиного центру кооперативної каталогізації — OCLC (Ohio College Library Center). Нині це *Автоматизований бібліотечний центр з інтерактивним доступом* (Online Cataloguing Library Center), що виконує функції не лише загальнонаціональної, а й міжнародної установи з каталогізації. Основна ідея його створення полягала в тому, щоб зосередити в одному місці всі процеси бібліографування й систематизації, куди зацікавлені установи (видавництва, бібліотеки, інформаційні служби тощо) спрямовуватимуть відомості про різні види документів.

Використовуючи нові електронні технології та засоби телекомунікації, центр отримує так звані бібліографічні звіти (сукупність бібліографічних відомостей про документ) у довільній формі та редагує їх відповідно до електронного формату UNIMARC і бібліографічних стандартів ІФЛА. Електронна база даних (WorldCat), що формується в такий спосіб, забезпечує доступність і обмін бібліографічними відомостями між усіма бібліографічними установами. Нині центр об'єднує в кооперативній каталогізації та обслуговує 41 тис. бібліотек із 82 країн світу, надаючи повний спектр послуг із каталогізації, доступ до всесвітніх баз даних і діалогових довідково-бібліографічних служб, а також корпусу матеріалів щодо Десяткової класифікації Дьюї. Одним із головних завдань формування бази даних є обов'язкова вказівка на місце розташування документа. Діяльність OCLC спрямовано на виконання заявленої місії — "розвиток доступу до всесвітньої інформації й мінімізація витрат бібліотеки на послуги".

Новим етапом у реалізації програм UBC стало обговорення й ухвалення 1987 р. концепції програми *Універсальний бібліографічний облік* і *Міжнародної*

програми MARC (Universal Bibliographic Control and International Machine-Readable Cataloguing, UBCIM). Її основною ідеєю є сприяння "обміну та використанню сумісних бібліографічних записів між бібліотеками загалом і національними бібліографічними установами зокрема. Мета програми може бути досягнута завдяки стандартизації бібліографічних описів, а також вибору форми точок доступу в бібліографічний запис. Універсальність буде забезпечено в тому разі, якщо кожна країна схвалить принцип, за яким національне бібліографічне агентство несе відповідальність за бібліографічну сумісність описів творів друку цієї країни; описи мають відповідати міжнародним бібліографічним стандартам і складатися в машиночитній чи іншій формі, придатній для обміну між бібліографічними установами різних країн". Отже, основні положення програми UBC було переглянуто й актуалізовано з огляду на впровадження сучасних інформаційних технологій, що дають змогу усунути дублювання під час створення й конвертації бібліографічних записів, а також забезпечують їх доступність споживачам різних континентів. Центром програми є Німецька бібліотека у Франкфурті-на-Майні.

Програма UBCIM є однією з п'яти довгострокових програм ІФЛА, кожна з яких має цілі й завдання, але всі вони утворюють єдине поле діяльності цієї організації, оскільки підпорядковані спільній ідеї.

Головна мета програми *Загальна доступність видань* (Universal Availability of Publication, UAP) — зробити якнайповнішою доступність усіх видань (тобто зафіксованих у друкованій формі знань, призначених для загального користування) для всіх потенційних споживачів, де б і коли б не виникла в них потреба. На практиці це положення має бути підтримано через виявлення перешкод і розроблення оптимальної моделі доступності видань на всіх рівнях (від місцевого до міжнародного) і на всіх стадіях (від публікації нових матеріалів до збереження останніх примірників). Штаб-квартиру програми розташовано в *Центрі із забезпечення документації Британської бібліотеки*.

Програма *Універсальна передача даних і телекомунікації* (Universal Dataflow and Telecommunications, UDT) сприяє розвитку електронного обміну інформацією між бібліотеками та їхніми користувачами, а також між бібліотеками, видавцями та іншими інформаційними службами як на національному, так і на міжнародному рівнях. Координаційний центр проєкту працює в Національній бібліотеці Канади.

Порівняно нещодавно народилася ідея програми *Розвиток бібліотечної справи у країнах третього світу* (Advancement of Librarianship in the Third World, ALP), призначеної для надання допомоги бібліотечним установам, а також для підтримання бібліотечної справи, бібліотечної професії та інформаційної діяльності у країнах, що розвиваються. Програма охоплює широкий спектр фукцій ІФЛА й відіграє важливу роль у самоорганізації та саморозвитку федерації як каталізатора успішної роботи організації в зазначених державах. Центром цієї програми є Уппсальський університет у Швеції.

Реалізація програми UBCIM, наголосимо, неможлива без організації національного бібліографічного обліку в усіх країнах. Водночас вона спрямована на розвиток національної бібліографії. Цьому завданню підпорядковано й програму *Каталогізація у виданні* (Cataloguing in Publication, CIP), затверджену за пропозицією ЮНЕСКО як міжнародну на Паризькому конгресі (1977). Ідея про те, щоб книга виходила друком одночасно з публікацією її бібліографічного опису, що давно ширилася поміж бібліографів, викристалізувалася лише в добу новітніх інформаційних технологій. Змістом програми CIP є принцип, згідно з яким бібліографічний запис у формі анотованої каталожної картки публікують у виданні (зазвичай на звороті титульного аркуша) і в такий спосіб він з'являється раніше, ніж в поточних бібліографічних покажчиках. Проте широке використання комп'ютерної техніки дало змогу вдосконалити програму, аби вносити перспективні бібліографічні записи на видання, що тільки готуються до виходу, в системи ПНБ і доводити ці відомості до споживачів задовго до випуску документів (наприклад, серія N "Німецької бібліографії" має назву "Монографії та періодика, що готуються до випуску, — CIP"). Зазвичай інформацію про заплановані видання публікують за три—шість тижнів (щонайбільше — два місяці) до їх виходу у світ. Видавці належно оцінили програму, адже вона дає змогу формувати читацькі потреби й купівельний попит завдяки випереджальному інформуванню про заплановані новинки. До того ж передавання й розміщення бібліографічних відомостей для видавців безоплатні.

За ініціативою ІФЛА та ЮНЕСКО 1982 р. організовано міжнародний семінар із CIP для розроблення уніфікованих правил приведення бібліографічних відомостей і затвердження відповідного міжнародного стандарту.

У грудні 2001 р. Бібліотека Конгресу США оголосила про те, що чинні способи надання видавцями інформації про книги, що друкуються, анулюються й залишається лише один — електронний (Electronic CIP), що значно скорочує цикл бібліотечно-бібліографічного опрацювання даних.

Правовласником програми CIP є Бібліотека Конгресу США. І хоча CIP не входить до комплексу основних програм ІФЛА, остання приділяє їй найпильнішу увагу, вносячи обговорення пов'язаних із нею проблем на порядок денний міжнародних нарад, конференцій і семінарів. У структурі найбільших національних бібліотек чи національних бібліографічних агентств сформовано спеціальні служби Cataloguing in Publication.

Однією з найактуальніших проблем сьогодення є питання про реєстрацію електронних ресурсів у національній бібліографії. Відкриту сесію Бібліографіч-

ної секції ІФЛА 2015 р. у Кейптауні було присвячено темі "Трансформації національної бібліографії з огляду на законодавство про обов'язковий примірник електронних ресурсів". І справді, в низці країн діє законодавство про обов'язковий примірник електронних ресурсів (у Швеції, наприклад, введено "Закон про обов'язковий примірник електронних матеріалів" — The Legal Deposit Act for Electronic Materials), відповідно до якого його об'єктами є й електронні книги, й певні види інших електронних ресурсів.

Отже, регламентація подальшого розвитку національної бібліографії та бібліографії загалом на міжнародному рівні насамперед пов'язана з розміщенням даних у мережевому середовищі з урахуванням новітніх технологічних досягнень.

Міжнародна бібліографічна співпраця постійно розширюється і поглиблюється, тому цілком вірогідним та очікуваним є розроблення нових проєктів і програм за неодмінної умови подальшого вдосконалення й реалізації всіх наведених вище ініціатив.

Висновки. На підставі викладеного можна зробити такі висновки:

1. Багатоаспектність і різноманіття форм бібліографічної діяльності в Україні є позитивним чинником. Що більше бібліографічних робіт — якісних і різноманітних, то легше забезпечувати багатоаспектні запити користувачів.

2. Технологічні проблеми, що стоять перед українськими бібліографами, багато в чому схожі із західними. Проте слід визнати, що жодної системи в наведенні бібліографічних даних в електронному форматі у нас немає, бракує загальноприйнятої типології електронних мережевих ресурсів (хоча й були спроби її розроблення), а також правил їх оформлення та опису. Відповідно, потрібна регламентація впорядкування електронних мережевих ресурсів — і власне бібліографічних, і так званих комплексних, в яких бібліографічна інформація є лише елементом ресурсу. Потрібно розробити новий вітчизняний стандарт опису електронних мережевих ресурсів, в якому слід обумовити, що місце розташування ресурсу в мережі — це URL (Uniform Resource Locator — уніфікований покажчик ресурсу), а не "режим доступу".

3. Слід розробити законодавчий акт, що передбачає надання, згідно із законом про обов'язковий примірник, і реєстрацію в органах національної бібліографії електронних мережевих ресурсів, насамперед електронних книг і мережевої наукової періодики.

Список використаної літератури

1. *Швецова-Водка Г.* Вступ до бібліографознавства : навч. посіб. для студентів напряму 6.020102 "Книгознавство, бібліотекознавство і бібліогр." / Г. М. Швецова-Водка ; Рівнен. держ. гуманітар. ун-т. — 3-тє вид., випр. та допов. — Рівне, 2011. — 231 с.
2. *Грузинова Л. Б.* Иностранная библиография : учебное пособие / Л. Б. Грузинова — Москва : Мир книги, 1997. — 164 с.
3. *Симон К.* История иностранной библиографии / К. Симон. — Москва, 1963. — 763 с.
4. *Женченко М.* Загальна і спеціальна бібліографія : навч. посіб. / М. Женченко. — Київ : Жнець, 2011. — 255 с.
5. *Беш Г.* Видавець майбутнього: маркетинг і менеджмент у видавництві / Г. Беш, Й. Й. Вернер ; пер. з німецької. — Київ : Основи, 1994. — 176 с.

Mykola Senchenko

World bibliography and international bibliographic cooperation

The article considers and compares the main trends in the development of world bibliographic activities, the work of the IFLA Bibliography Section, which regulates international and national bibliography. A brief historical background on the aspects of the origin of the international bibliography is given and the specifics of compiling the first bibliographic indexes, such as "General Library", "Sea of Books", "Common European Lexicon of Books" and others.

The formation of international bibliographic cooperation as one of the areas of bibliographic activity dates back to the second half of the XIX century, that was related to intensive development of publishing business and, as a result, increase of producing of the printed products, and also with creation in many countries of the world of bibliographic and library national society.

Emphasis is placed on the great importance for the development of bibliography and international bibliographic cooperation of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) and the International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA).

Attention is focused on the history of formation of the world bibliography, organizational and technological problems of bibliographic design of electronic network resources.

Keywords: *world bibliography; bibliographic centers; library and bibliographic processes; automated information systems*

References

1. Shvecova-Vodka G. (2011). *Vstup do bibliografoznavstva : navch. posib. dlya studentiv napryamu 6.020102 "Knigoznavstvo, bibliotekoznavstvo i bibliogr.".* 3 vid., vipr. ta dopov. Rivne.
2. Gruzinova L. B. (1997). *Inostrannaya bibliografiya : uchebnoe posobie*. Moskva: Mir knigi.
3. Simon K. (1963). *Istoriya inostrannoj bibliografii*. Moskva.
4. Zhenchenko M. (2011). *Zagalna i specialna bibliografiya : navch. posib*. Kyiv: Zhnec.
5. Besh G., Verner J. J. (1994). *Vidavec majbutnogo: marketing i menedzhment u vidavnictvi* Kyiv: Osnovi.

Надійшла до редакції 15 жовтня 2020 року